

TÜRKÇEDE TAKISIZ NESNE ADÖBEKLERİ VE ÇALKALAMA

Selçuk İşsever

Özet

Bu çalışma, Türkçede Durum-yükleme ve çalkalama arasındaki ilişkileri adöbeklerinin sözlüksel özellikleri bağlamında ve kopyalama kuramı açısından sorgulamayı amaçlamaktadır. Çalışmada, Durum-yükleme - özgüllük - çalkalama ilişkisi, eylemin hemen önündeki konumda bulunan [-özgül] nitelikli takısız (Durum-yüklenmemiş) nesne adöbekleri bağlamında sorgulanmakta ve bu niteliklere sahip birimlerin çalkalanamayacağını öngören önceki çalışmaların tersine, takısız adöbeklerinin Konu-özelliğine sahip olduklarında eylem-ardı konumlara çalkalanmakta özgür olduğu gösterilmektedir. Dolayısıyla, çalışmada, Durum-yükleme - çalkalama ilişkisinin daha önce belirlendiğinden daha gevşek olduğu sonucuna ulaşılmaktadır.

Anahtar Sözcükler: *Takısız adöbeği, özgüllük, gönderimsellik, bitişme, Durum, çalkalama, taşıma, sözlüksel özellikler, konu.*

BARE OBJECT NPs AND SCRAMBLING IN TURKISH

This study explores the interactions between Case-marking and scrambling in Turkish with respect to lexical features of NPs in the framework of copy-theory-of-movement. Previous studies propose that non-Case-marked and/or [-specific] NPs cannot be scrambled in Turkish. In this study, the interactions between Case-marking, specificity, and scrambling is explored in regard to immediately pre-verbal bare object NPs, due to both non-Case-marked and [-specific] properties of these lexical items. As opposed to what has been proposed before, the results show that [-specific] bare object NPs are free to scramble into the post-verbal field when they have Topic-features. This reveals that the interplay between Case-marking and scrambling is not that ironclad as opposed to the pre-assumptions in the literature.

Keywords: *Bare NP, specificity, referentiality, incorporation, Case, scrambling, movement, lexical features, topic.*

1. Giriş

Özgür sözcük dizilişine sahip Türkçe gibi dillerde adöbeklerinin¹ (AÖ) tümce içinde ‘özgürce’ yer değiştirmesi (bu olgu bundan sonra *çalkalama* (scrambling) terimiyle anlatılacaktır) anlamsal, sözdizimsel, biçimsel ve kullanımsal kimi koşullara bağlanmaktadır. Bu konudaki en önemli etkenlerden biri, AÖ'lere ilişkin anlamsal bir özellik olan *özgüllük* (specificity) olarak belirlenmektedir. Buna göre, AÖ'ler ancak [+*özgöl*] ([+specific]) olarak yorumlanabildikleri durumlarda çalkalanabilmekte (ör. Diesing, 1992), bu biçimde yorumlanamayan, diğer bir deyişle, [-*özgöl*] nitelikleri nedeniyle *özgöl-dışı* (non-specific) okuma alan AÖ'ler ise üretildikleri sözdizimsel konum dışında herhangi başka bir konuma taşınmamaktadır. Çalkalamanın gözlemlendiği diğer dillerde olduğu gibi, bir çalkalayan dil olan Türkçede de bu anlamsal kısıtlılığın işlediği görüşü daha önce yapılan pek çok çalışmada ileri sürülmüştür (ör. Erguvanlı, 1984; Erkü, 1983). Türkçeyi bu açıdan ele alan çalışmalarda genel olarak kabul edilen görüş, AÖ'lerin çalkalanmasının (i) özgüllük, ve (ii) *Durum* (Case) koşullarına bağlı olduğudur. Buna göre, Türkçede yalnızca özgöl ve/veya *Durum-yüklü* (Case-marked) birimler çalkalanabilmektedir. Yine pek çok çalışmada Türkçede Durum-yükleme ile özgüllük arasında doğrudan bir ilişki olduğu, bunun da (i) ve (ii)'deki çalkalama koşulları açısından anlamlı olduğu görüşü savunılmaktadır. Diğer bir deyişle, bu çalışmalarda Durum-yüklü tüm AÖ'lerin özgöl olduğu ve bir AÖ'nün Durum-yüklenmesi nedeniyle kazandığı özgüllük özelliğinin çalkalanmasına izin veren özellik olduğu görüşü ileri sürülmüştür. Buna karşın, Kornfilt (2003) Durum ile özgüllük arasında doğrudan bir bağ olmadığını iddia ederek², Türkçede çalkalamanın gerçekte özgüllük değil, Durum ile kısıtlandırıldığı görüşünü öne sürmektedir. Kornfilt'e göre, Durum-yükleme bir AÖ'nün zorunlu olarak özgöl okuma almasını gerektirmezken, hem özgöl hem de özgöl-dışı AÖ'lerin çalkalanabilmek için Durum-yüklü olmaları bir zorunluluktur.

Durum-yüklü AÖ'lerin özgüllüğü açısından farklı değerlendirmeleri olsa da, önceki çalışmaların tümü Durum-yüklenmemiş, *takısız* (bare) nesne AÖ'lerinin çalkalanamayacağı görüşünde birleşmektedir.³ Ancak, bu çalışmada takısız AÖ'lerin belirli söylem koşullarına bağlı olarak çalkalanabileceği gösterilecek ve

¹ Bu çalışmada adöbeği/*belirleyici öbeği* (determiner phrase) ayrımı yapılmayacak, her iki ulamı da karşılamak üzere ‘adöbeği’ terimi kullanılacaktır. Bununla birlikte, çalışmada açıkça belirtilmese de, kuramsal dilbilimde bu ayrımı neden olan genel özellikler çalışmanın genel bakış açısı içinde tutulmuştur.

² Durum ve özgüllük arasında doğrudan bir eşleşme olmadığı iddiası, ayrıca Emeksiz (2003) ve İşsever (2000, 2003)'te de bağımsız olarak dile getirilmektedir.

³ Bölüm 2.1'de de belirlendiği gibi, bu çalışmada ‘takısız AÖ’ terimi *soyut Durumu* da (abstract Case) kapsayacak biçimde, Durum-yüklü olmayan nesne AÖ'lerini anlatmak üzere kullanılmaktadır.

bunun için sözdizimsel bir açıklama önerilecektir. Dolayısıyla, bu çalışma, Türkçede çalkalama ile ilgili olarak belirlenmiş önceki kısıtlamaların fazla katı olduğunu göstermeyi ve bu doğrultuda sözdizimsel bir açıklama yapmayı amaçlamaktadır.

2. Kavramsal Çerçeve

2.1. Özgüllük ve Durum

Özgüllük, gerek sözcüksel gerekse tümcesel anlam boyutunda dilin anlam, sözdizim ve kullanım dizgeleriyle pek çok noktada karmaşık ilişkiler kuran ve dilbilim çalışmalarında tek başına bir inceleme alanı oluşturacak kapsamda geniş bir araştırma konusudur. Buna karşın, çalışmamızın amaçları doğrultusunda bu kavram burada yalnızca araştırmamızı ilgilendirdiği kapsam ve Durum ile ilişkisi bağlamında kısaca tanımlanıp açıklanmaya çalışılacaktır.⁴

En genel anlamıyla özgüllük, bir AÖ'nün konuşmacı tarafından bilinen (ve konuşmacının dinleyicinin de bildiğini varsaydığı) ve diğer varlıklar arasından tekil olarak algılanabilecek bir *söylem varlığına* (discourse entity) gönderimi biçiminde tanımlanabilir. Bu anlamda, özgül AÖ'ler söylem bağlamında herhangi bir belirsizliğe yer bırakmadan tekil olarak tanımlanabilecek *göndergeleri* (referent) işaret etmektedir. Aşağıdaki örnekleri inceleyelim:

- (1) a. Yalın mektubu yazdı.
- b. Yalın mektup yazdı.

(1)a örneğinde *mektup* AÖ'sü [+özgül] olarak yorumlanmaktadır, çünkü burada konuşucu ve dinleyici tarafından ortak olarak bilinen, belirli bir mektup söz konusudur. Bu açıdan, özgül AÖ'ler gerek konuşucu gerekse dinleyici tarafından söylem bağlamında var olduğu bilinen, yani her ikisinin de *söylem modelleri* (discourse model) içinde yer alan *eski bilgi* (old information) durumundadır. (1)b örneğindeki *mektup* AÖ'sü ise [-özgül] yorum almaktadır. Bunun nedeni, ilgili AÖ'nün, (1)a'dakinin tersine, tekil olarak yorumlanamayan ve konuşucu ile dinleyicinin ortak söylem modellerinde yer almayan bir söylem göndergesini işaret ediyor oluşudur. Bu özellikleriyle, [-özgül] AÖ'ler *yeni bilgi* (new information) içermektedir. Dikkat edileceği gibi, (1)b'de belirli bir mektuptan değil, herhangi bir mektuptan söz edilmektedir ve dahası, *mektup* AÖ'sü sayı açısından da belirsizdir; yani Yalın'ın bir tane mi yoksa daha çok sayıda mektup mu yazdığı belirli değildir. *Mektup* AÖ'sü, (a) ve (b) tümcelerinde *gönderimsellik* (referentiality) açısından da farklılık sergilemektedir: bu AÖ, tekil olarak yorumlanabildiğinden, (1)a'da

⁴ Özgüllük kavramının tanımlanması, açıklanması ve Türkçedeki özellikleri ile ilgili olarak ayrıntılı bilgi edinmek için bkz. Emeksiz (2003).

gönderimselken, tekil yorumlamaya izin vermeyen (1)b'de zorunlu olarak *gönderim-dışı* (non-referential) yorum almaktadır. Gönderim-dışı özelliği nedeniyle, (1)b'de bu AÖ eylem anlamının bir parçası durumundadır ve tek başına yorumlanamayışı ve eylemle olan bu zorunlu ilişkisinden dolayı bu tür AÖ'lerin eyleme *bitiştigi* (incorporation) kabul edilmektedir. Sözdizimsel bir süreç olan bitişme Türkçede [-özü] nitelikli ve takısız özne ve nesne AÖ'lerine uygulanabilmekte (Nilsson, 1986; Kuribayashi, 1990a) ve diğer dillerde olduğu gibi Türkçede de bitişen birimlerin anlamsal, sözdizimsel ve kullanımbilimsel her tür özerklikten yoksun olacak biçimde eylemle birlikte anlamsal bir bütün oluşturup, beraber yorumlandıkları kabul edilmektedir.

Buraya kadar kısaca aktarılan bilgilerden de anlaşıldığı gibi, gerek anlamsal, gerek sözdizimsel ve gerekse kullanımsal olarak özü ve özü-dışı AÖ'ler arasında büyük farklılıklar bulunmaktadır. Genel olarak, bu farklılığın Türkçede Durum aracılığıyla dilbilgiselleştigi kabul edilmektedir. Buna göre, örneğin, (1)a'da *mektup* AÖ'sünün özüllüğü Belirtme durumu ile işaretlenmekte, aynı AÖ'nün (1)b'deki özü-dışı okuması da, bunun herhangi bir biçimbilimsel Durum yüklenmemiş olması ile açıklanmaktadır (Enç, 1991:4; Kennelly, 1997a:26). Benzer bir biçimde, Türkçede *sıfır biçimbirim* (zero morpheme) ile işaretlenen Yalın durum da, özü özneleri belirlemektedir (Kennelly, 1997b; 2003). Belirtme ve Yalın durumların özüllüğü işaretlemesinden yola çıkarak, Kennelly (2003: not 2) Türkçede tüm Durumların özüllüğü işaretlediği genellemesini yapmaktadır. Kısaca, alanyazındaki genel eğilim, Türkçede Durum-yüklü tüm AÖ'lerin özü, (1)b'deki gibi takısız AÖ'lerin ise özü-dışı olduğu biçimindedir. Bu noktada çalışmamız açısından bir terminolojik belirleme yapmak gerekmektedir. Türkçede Yalın durum sesbilimsel olarak gerçekleşmediğinden, öznelerin de 'takısız' olduğundan söz edilebilir. Ancak, bu çalışmanın amaçları doğrultusunda 'takısız' terimi soyut Durum-yüklemeyi de içerecek biçimde, herhangi bir Durum-yüklenmemiş nesne AÖ'leri için kullanılmaktadır.

Çalışmamızla olan bağlantısı açısından, Durum-yüklemenin sözdizimsel bileşendeki özellikleri ve bunun çalkalamayla ilişkisi üzerine de kısaca bilgi vermek yararlı olacaktır. Öztürk (2004), Türkçede tüm Durumların birimlere *yerinde* (in situ), yani üretildikleri konumlarda yüklendiğini ve Durum-yükleme ile eşzamanlı olarak bu birimlerin gönderimsellik özelliklerinin de belirlendiğini ileri sürmektedir. Öztürk'ün önerisine göre, Durum-yüklü tüm birimler aynı anda [+gönderimsel] özellik de yüklenmektedir. Yukarıda da belirtildiği gibi, özüllüğün en önemli ayırıcı özelliklerinden biri gönderimselliktir. Dolayısıyla Öztürk'ün önerisi, Durum-yüklü AÖ'lerin özüllüklerini nasıl kazandıklarını da açıklamaktadır. Alanyazındaki genel sayıtlara göre, bir AÖ'nün Durum-yüklü ve [+özü] özellikli olmasının sözdizimsel açıdan en önemli sonuçlarından biri, bu

AÖ'nün sözdiziminde *görünür* (visible) duruma gelmesidir. Görünür olmanın sözdizimi açısından önemi, sözdizimsel işlemlerin yalnızca görünür birimlere uygulanabilmesi, *görünmez* (invisible) birimlerin bu işlemlerden hiçbir biçimde etkilenmemesidir. Dolayısıyla, (1)a'daki *mektup* AÖ'sü gibi Durum-yüklü tüm birimler sözdizimsel olarak görünür, (1)b'deki gibi takısız AÖ'ler de görünmez niteliktedir. Görünürlük bağlamındaki bu karşıtlığın konumuz açısından en önemli sonucu ise, sözdiziminde yalnızca görünür AÖ'lerin taşınabilmesi, diğerlerinin ise üretildikleri konum dışında başka bir sözdizimsel konuma taşınamamasıdır. Aşağıdaki örnekleri inceleyelim:

- (2) a. Yalın mektubu yazdı.
b. Mektubu_i Yalın t_i yazdı.
c. Yalın t_i yazdı mektubu_i.
- (3) a. Yalın mektup yazdı.
b. *Mektup_i Yalın t_i yazdı.
c. *Yalın t_i yazdı mektup_i.⁵

(2) ve (3)'te de görüldüğü gibi, yalnızca Durum-yüklü AÖ'ler taşınabilmekte, takısız bir AÖ'ye, sözdizimsel olarak görünmez olduğundan, sözdizimsel taşıma işlemi uygulanamamaktadır. Ancak, Bölüm 3.2.'de belirli söylem koşulları yerine getirildiğinde bu tür AÖ'lerin de, sınırlı da olsa, taşınabileceğini göreceğiz.

2.2. Taşıma ve Sözlüksel Özellikler

Chomsky dilbilgisinin önceki biçimlerinde bir sözdizimsel işlem olarak taşıma bir sözdizimsel ulamın, örneğin bir AÖ'nün, belirli bir konumdan başka bir konuma doğrudan doğruya yer değiştirmesi olarak görülmekteydi. Ancak, bu dilbilgisi modelinin yeni sürümü olan Minimalist yaklaşımda taşıma bir *kopyalama* (copying) işlemi olarak açıklanmaktadır (Chomsky, 1993, 1995). Bu yaklaşıma göre, taşıma işlemi, taşınılacak birimin biri taşıma öncesi konumunda, diğeri de taşınılacak konumda olmak üzere iki eşdeğer kopyasını oluşturmakta ve taşıma bu yolla gerçekleştirilmektedir. Ancak, kopyalanan doğrudan doğruya sözlüksel ulamın kendisi değil, bu ulamı oluşturan *sözlüksel özellikler*dir (lexical features). Bu yaklaşımda dilsel birimler sözlüksel özelliklerinin bir toplamı olarak tanımlanmaktadır. Örneğin, bir birimin *sesbilimsel özellikleri* (P(honetic)-features) (S-özellikleri), o birimin nasıl sesletilmesi gerektiğini belirler ve bu özellikler

⁵ Özgül-dışı AÖ'nün e-ardına taşındığı (3)b-c örnekleri Türkçenin alanyazımında gelen olarak dilbilgisi-dışı görülse de, aşağıda bunların e-ardına taşınmasına belirli koşullar bağlamında izin verildiği gösterilecektir. Dolayısıyla, buradaki dilbilgisellik değerlendirmesi alanyazındaki genel değerlendirmeleri temel almakta, kendi değerlendirmemi yansıtmamaktadır.

hangi tümcesel konumdaysa, ilgili birim bu konumda sesletilir. Saito (2003), taşıma işleminin bu niteliğini sözlüksel özelliklerin *seçilmesine* (selection) bağlamaktadır. Buna göre, bir sözlüksel özellik seçildiği kopyada korunmakta ve diğer kopyadan silinmektedir.

Dilsel birimlerin, S-özellikleri dışında başka sözlüksel özellikleri de vardır. Örneğin, tüm gönderimsel birimler *belirleme özelliğine* (D(eterminer)-feature) (B-özelligi) sahipken, gönderim-dışı birimlerin böyle bir özelliği bulunmamaktadır. Dikkat edileceği gibi, bu, gönderimsel ve gönderim-dışı AÖ'lerin gönderimsellik ile ilgili farklılıklarını sözlüksel özellikler bağlamında açıklamaktadır. Buraya kadar aktarılanları örneklemek üzere, (2) ve (3)'te gözlemlediğimiz taşımayla ilgili dilbilgisellik karşıtlığını sözlüksel özellikler açısından inceleyelim⁶:

(4) a. Mektubu_i YALIN (mektubu_i) yazdı.

{S, B} {S, B}

b. YALIN (mektubu_i) yazdı mektubu_i.

{S, B} {S, B}

(5) a. *Mektup_i YALIN (mektup_i) yazdı.

{S} {S}

b. *YALIN (mektup_i) yazdı mektup_i.

{S} {S}

(4)a-b'de Durum-yüklü *mektup* AÖ'sü örnekte {B} ile belirtilen B-özelliklerine sahip olduğundan gönderimseldir ve bu nedenle taşıma açısından sözdizimsel görünürlüğü sahiptir. Taşıma işlemi, bu birimin özelliklerinin birer kopyasını çıkararak, taşınacak özellikleri e-önündeki kopyadan silip yeni konuma kopyalamakta ve taşıma işlemi bu yolla gerçekleşmektedir. Bu birimin S-özellikleri birimin taşınacağı konuma kopyalandığından, ilgili AÖ, S-özelliklerinin kopyalandığı yeni konumda sesletilmektedir. (5)a-b'de ise *mektup* AÖ'sünün Durum-yüklü olmadığı ve dolayısıyla [-gönderimsel] olduğu görülmektedir. Bu nedenle, ilgili AÖ sözdizimsel olarak görünmez durumdadır. Yukarıda belirttiğimiz gibi, [-gönderimsel] AÖ'lerin B-özellikleri yoktur. Dolayısıyla, *mektup* AÖ'sünün S-özellikleri taşınılacak konuma kopyalansa da, AÖ'nün B-özelligi olmadığından bu taşıma işlemi dilbilgisi-dışılıkla sonuçlanmaktadır. Görüldüğü gibi, (4) ve

⁶ Küçük-büyük harfler ilgili birimin *odaklandığını* (focus), üstü çizili özellikler bu özelliklerin ilgili kopyadan silindiğini ve () işaretleri de taşınan birimin taşıma öncesindeki kopyasını göstermektedir. Bu çalışmadaki tüm örneklerde, () işaretleri içinde kalan birimler bu konularında değil, taşındıkları yeni konumlarda sesletilmektedir.

(5)'teki taşımaya bağlı dilbilgisellik karşıtlığı, bu model çerçevesinde B-özellikleri bağlamında ele alınabilmektedir.

Dilsel birimler yukarıda kısaca ele alınan özellikler dışında başka özelliklere de sahip olabilmektedir. Bunlardan çalışmamız açısından önem taşıyan ikisi, kullanımsal nitelikli *konu* (topic) ve *odak* (focus) özellikleridir. Bu özellikler bir birimin tümcenin *bilgi yapısı* (information structure) içindeki durumunu belirleyen söylemsel nitelikli özelliklerdir. Bunlardan özellikle konu-özellikleri (K-özellikler) çalışmamın önerisi ile yakından ilişkilidir. Bu konudaki ayrıntılara bölüm 3.2'de değineceğiz.

3. Takısız AÖ'ler ve Çalkalama

3.1. Bağımlılık İlişkileri

Yukarıda söz edildiği gibi, Türkçenin alanyazınındaki çalışmalarda genel olarak [-özümlü], takısız AÖ'lerin normal olarak bitişme yapılarında görüldüğü ve bunların bulunabilecekleri tek konumun e-önü olduğu kabul edilmektedir (Kuribayashi 1990a, b; Aksan, 1995; Nilsson, 1986; Dede, 1986; Enç, 1991). Bitişme yapısında eylem ve ona bitişen takısız AÖ bir *anlamsal bütün* (semantic complex) oluşturmakta ve bu nedenle bu yapıda bulunan birimler (yani AÖ ve eylem) birlikte yorumlanmaktadır. Bu nedenle, bitişmiş AÖ'nün gerek sabit konumu, gerekse eylemle kurduğu anlamsal bağ nedeniyle eyleme bağımlı olduğu ve taşınamayacağı görüşü ileri sürülmektedir (ör. Nilsson, 1986:113). Ayrıca, takısız AÖ'lerin genellikle odak vurgusu taşıdığı (Kuribayashi, 1990a: 42) ve eylemle birlikte tümcenin odağını oluşturduğu görüşü de dile getirilen iddialar arasındadır. Kısacası, bitişmiş (takısız) AÖ'lerin sözdizimsel, anlamsal ve kullanımsal kısıtlılıklarla sınırlandırıldığı ve tüm bu açılardan eyleme bağımlı oldukları iddia edilmektedir (bkz. örnek (3)).

Oysa, veri tabanına daha yakından bir bakış, bu durumun Türkçenin sözcük dizilişinde genel bir eğilim olmakla birlikte yıkılmaz bir kural oluşturmadığını açığa çıkarmaktadır. Sezer (1996:238) (bkz. ör (6)) ve İşsever (2003:1049) (bkz. örnek (7)-(10)), takısız AÖ'lerin e-ardında da bulunabileceğini gösteren örnekler sunmaktadır:

- (6) a. Ali kitap okudu.
b. Ali t_i okudu kitap_i.

- (7) A: Bugüne kadar sen hiç mektup yazdın mı?
B: Ohoo, ben bugüne kadar [_{OD} ÇOK t_i yazdım] mektup_i.

- (8) A: Hadi bakalım, sen dersini çalış.

B: [_{OD} Bugün t_i ÇALIŞMAYACAĞIM] ders_i.

(9) A: Yemeğini yesene oğlum.

B: [_{OD} t_i YEMEYECEĞİM] yemek_i.

(10) a: Ali [_{OD} t_j t_i YAZDI MI] Ayşe'ye; mektup_i?

b. [_{OD} t_i ALACAK MISIN] sen de hal_i?

c. [_{OD} t_i ÇALIŞMAYACAĞIM] ben bugün ders_i.

(6)-(10) arasında verilen örnekler, takısız, bitişmiş AÖ'lerin e-ardına taşınabileceğini göstermektedir. Ayrıca, (10)a-c, bunların e-ardındaki konumlarının eylemle *yandaş* (adjacent) olmak zorunda olmadığını da ortaya koymaktadır. Dolayısıyla, takısız AÖ'lerin bitiştikleri eylemlere sözdizimsel olarak bağlı olduklarını ve başka bir sözdizimsel konuma taşınamayacaklarını iddia eden görüş fazlasıyla katıdır. Bu birimler e-öncesi alanda eylemin hemen solundaki konum ile sınırlı olmalarına karşın, yukarıdaki örneklerin de gösterdiği gibi, e-ardı konumlarında bulunabilmektedir.

Bununla birlikte, takısız AÖ'lerin bir e-ardı konuma taşınmak açısından bütünüyle özgür olmadıkları da söylenmelidir. Yukarıda verilen örneklerden de anlaşılacağı gibi, bu birimler ancak söylem bağlamından ulaşılacak bir bilgi, diğer bir deyişle eski bilgi içerdiklerinde e-ardına taşınabilmektedir. E-ardı konumun Türkçedeki en belirgin özelliklerinden biri, bu konumdaki birimlerin rahatlıkla eksiltilebilmesidir. Bu da açıkça sezdirmektedir ki, bu konumdaki birimler konuşucu ve dinleyicinin ortak söylem modelleri içinde yer almaktadır. Örneğin, (7)-(9)'da verilen örneklerin hiçbirinde takısız AÖ (A) konuşucusunun sözcüğü olmadan e-ardına taşınmaz. Bu durum, e-arkasında ancak ya söylem içinde daha önceden geçmiş ya da söylemde bulunan birimlerden kolayca çıkarılabilecek birimlerin bulunabileceğini belirten Hoffman (1995)'i destekler niteliktedir.

(7)-(10) örnekleri, ayrıca, takısız AÖ'lerin bitiştikleri eyleme kullanımsal olarak bağımlı olmak zorunda olmadıklarını da göstermektedir. Türkçede e-ardında bulunan birimler odaklanamaz (ör. Göksel 1998; Kural, 1992). Bu birimler *konusal* (topical) niteliklidir ve tümcenin bilgi yapısında *eklenti* (tail) bilgisini oluşturmaktadır (İşsever 2000, 2003). Dolayısıyla, örneklerde de gösterildiği gibi, e-ardına taşınmış olan takısız AÖ'ler eylemin içinde bulunduğu odak alanının dışındadır. Yani, bu örneklerde eylem odağın bir parçası iken, takısız AÖ'ler eklenti durumundadır. Bu da göstermektedir ki, takısız AÖ'ler, sözdizimsel olarak olduğu gibi, kullanımsal olarak da eylemden bağımsız olabilmektedir.

Bununla birlikte, takısız AÖ'ler bitiştikleri eylemden anlamsal olarak bağımsız olamazlar. Örneğin, (6)'da tümcenin eylemliği yalnızca *oku-* eylemi ile oluşmamaktadır; *kitap* AÖ'sü bu eylemliğin anlamsal olarak ayrılmaz bir parçası durumundadır. Diğer örneklerdeki *mektup yaz-*, *ders çalış-*, *yemek ye-* ve *halı al-* eylemlerinde de durum aynıdır. Bu örneklerdeki AÖ'ler [-gönderimsel] ve [-özellik] anlamsal değerleri nedeniyle tekil olarak yorumlanamadıklarından eyleme bitişmekte ve böylece eylemle anlamsal bir bütün oluşturmaktadır. Bu birimlerin sözdizimsel ve kullanımsal olarak özgür olabilmelerine karşılık anlamsal olarak eyleme bağımlı olmaları çelişkili görülebilir. Örneğin, (6)-(10)'daki (b) örneklerinde geçen takısız AÖ'lerin eylemle bağımlılık ilişkisi içinde oldukları e-önü konumlarından taşınmalarına karşın eylemle kurdukları anlamsal ilişkiyi nasıl korudukları sorulabilir. Bu durum, bu birimlerin taşındıkları e-ardı konumların *geri-kuruluma* (reconstruction) izin vermesi ile açıklanabilir. Sözdizimsel konumlar, *üye-konumları* (argument positions) (bundan sonra Ü-konumları) ve *üye-dışı-konumları* (non-argument positions) (bundan sonra Ü'-konumları) olmak üzere ikiye ayrılmaktadır. Evrensel olarak, Ü-konumlarına taşınan birimler geri-kurulamazken, Ü'-konumlarından geri-kurulum zorunludur⁷. Türkçede e-ardı konumlar Ü'-özellik sergilediğinden (Kural 1992), sözdiziminde bu konumlara taşınan birimler, tümcesel birimler arasındaki anlamsal ilişkilerin yorumlandığı *Mantıksal Biçim*'de (Logical Form) (MB) orijinal konumlarında, yani taşınmadan önceki *taban* (base) konumlarında anlamsal yorum almak zorundadır. Alanyazında bir sözdizimsel konumun Ü-özellik mi yoksa Ü'-özellik mi taşıdığını anlamak üzere en yaygın olarak kullanılan testlerden biri adılların öncülleriyle kurdukları *bağlanma* (binding) ilişkilerini kontrol etmektir. Adıllar öncülleri tarafından bağlanmak zorundadır; bu nedenle Türkçede, normal olarak, bir adil e-öncesinde öncülünden daha soldaki bir konumda bulunamaz. Aşağıdaki örneği inceleyelim:

- (11) a. Ali Ayşe'ye; KENDİNİ_i anlattı.
b. *?Ali kendini_i AYŞE'YE_i t_i anlattı.

(11)b örneği, *Ayşe* ile eşgönderimli *kendini* dönüşlü adılının, öncülü olan *Ayşe*'den daha solda olması ve dolayısıyla öncülüne bağlanamaması nedeniyle dilbilgisel değildir.⁸ Buradan, bu adılın (11)b örneğinde MB'de geri-kurulamayacağı bir konuma, yani bir Ü-konumuna taşındığı sonucu çıkmaktadır. Çünkü, eğer bu adil taban konumu olan ve yüzey yapıda öncülünden sonra gelen e-

⁷ Ü ve Ü'-konumlarının özelliklerine ilişkin ayrıntılı bilgi edinmek için bkz. Karimi, 2005.

⁸ (11)b, *kendi* adılının *Ali* ya da tümce dışındaki başka bir öncüle bağlanması durumunda dilbilgisel olacaktır. Ancak, buradaki tartışma dönüşlü adıyla *Ayşe* öncülü arasındaki bağlanma ilişkisini temel aldığından, diğer bağlanma olasılıklarına burada değinilmeyecektir.

önü konumunda yorumlansaydı tümcenin dilbilgisel olması gerekirdi. Şimdi de, aynı adılın e-ardına taşındığı aşağıdaki örneği inceleyelim:

(12) Ali AYŞE'YE_i t_i anlattı kendini_i.

Görüldüğü gibi, (11)b'den çok farklı olarak, bu örnekte dönüşlü adıl öncülü olan *Ayşe* ile eşgönderimli yorumlanabilmektedir. (11)b ve (12)'deki dilbilgisellik karşıtlığı, bu adılın, (11)b'dekinin tersine, (12)'de geri-kurulabileceği bir konumda bulunduğunu, dolayısıyla Türkçede e-ardı konumun bir Ü'-konumu olduğunu kanıtlamaktadır. E-ardında bulunan takısız AÖ'lerle ilgili tartışmaya geri dönecek olursak, bu konum Türkçede Ü'-özellığı gösterdiğine göre, (6)-(10)'daki örneklerde e-ardında bulunan takısız AÖ'lerin anlamsal yorum almak üzere MB'de taban konumları olan e-önü konumuna zorunlu olarak geri-kurulduklarını söyleyebiliriz. Bu da, bu birimlerin sözdizimsel ve kullanımsal olarak ayrı yorumlandıkları halde anlamsal olarak niçin eylemle birlikte yorumlanmak zorunda olduklarını açıklamaktadır.

Bu bölümde, eyleme bitişen takısız AÖ'lerin belirli koşullar altında e-ardına taşınabileceğini, dolayısıyla sözdizimsel ve kullanımsal olarak eyleme bağımlı olmadıklarını, ancak anlamsal olarak eylemle birlikte yorumlanmak zorunda olduklarını gördük. Bir sonraki bölümde, bu birimlerin e-ardına taşınmalarına ve geri-kurulum yoluyla anlamsal yorumlarını nasıl aldıklarına ilişkin sözdizimsel bir açıklama önerisinde bulunacağız.

3.2. Öneri: takısız AÖ'lerin taşınması

(6)-(10) örneklerinde takısız AÖ'lerin e-ardı konuma taşınabileceği görülmüştü. Bununla birlikte, bu birimler alanyazında daha önce iddia edildiği gibi gerçekten de sözdizimsel olarak görünmez durumdaysa ve bu nedenle taşıma işlemi bu birimlere uygulanamaz ise, (6)-(10) örnekleri bütünüyle açıklanmamış olarak kalacak demektir. Dolayısıyla, bu örnekler taşıma işleminin hangi birimlere uygulanabileceği ile ilgili yeni bir tartışma gerektirmektedir.

Öncelikle şu noktanın altını yeniden çizelim ki, evrensel dilbilgisi çalışmalarında genellikle iddia edildiği gibi, bir birimin taşınabiliyor oluşu o birimin sözdizimsel olarak görünür olduğunun tartışmasız bir göstergesi ise, (6)-(10) örnekleri göz önünde bulundurulduğunda yapmamız gereken, taşıma işlemi ile Durum yüklenme arasındaki katı ilişkiyi gevşetmek olmalıdır. Bunu yapmanın bir yolu, taşımanın Durum özellikleri (*Case features*) dışındaki diğer sözlüksel özellikler tarafından da güdülenebileceğini ortaya koymaktır. Bölüm 2.2'de, dilsel birimlerin S ve B özellikleri üzerinde durulmuştu. Ancak, dilsel birimler bunlar dışında sözlüksel özelliklere de sahip olabilir. Örneğin, bir birimin hangi *sözlüksel*

ulama (lexical category) ait olduğunu belirleyen, o birimin *ulamsal özelliği*dir (categorial feature). Örnek vermek gerekirse, adlar ulamsal olarak [+A], eylemlerse [+E] özellikleri ile belirlenmektedir. Bu özelliklere ek olarak, bir birim, kendisinin tümcenin bilgi yapısındaki rolünü belirleyen, seçimlik söylemsel özelliklere de sahip olabilir. Konu-özelligi (K-özelligi) ve Odak-özelligi (O-özelligi) bu türdendir. Sözdizimsel nitelikli olan bu özellikler, dilsel birimlerin tümce içindeki yer değişimlerini, yani taşımayı, güdüleyen temel özellikler arasındadır. Buraya kadar aktarılanları daha önce ele aldığımız ve aşağıda yinelenen (4)'teki örnek bağlamında görelim:

- (13)a. Mektubu_i YALIN (mektubu_i) yazdı.
 {S, B, K, A} {S, B, K, A}
- b. YALIN (mektubu_i) yazdı mektubu_i.
 {S, B, K, A} {S, B, K, A}

(13)'te, *mektubu* AÖ'sünün daha önce tartıştığımız (bkz. 2.2.) S ve B özelliklerine ek olarak K ve A-özelliklerine de sahip olduğu görülmektedir. Bunlardan A-özelligi bu birimin bir ad olduğunu, K-özelligi ise konusal yorum aldığını belirtmektedir. Daha önce belirlendiği gibi, Türkçede tümce-başı ve e-ardı konumlarda bulunan birimler konusal olarak yorumlanmaktadır. Bu durum, K-özelliginin ilgili yorumun yapıldığı konumda, yani tümce-başı ve e-ardı konumlarında, seçilmesini gerektirmektedir. Bu nedenle, *mektubu* AÖ'sünün K-özelligi, (13)a'da tümce-başında, (13)b'de ise e-ardında seçilmekte ve AÖ'nün e-önündeki kopyasından silinmektedir. A-özelligi ise, AÖ'nün yaratıldığı konum olan e-önünde seçilmekte, bu nedenle bu kopyada korunmaktadır. Bunun nedeni basitçe şu biçimde açıklanabilir: Geçişli bir eylem olarak, *yaz-* eyleminin adıl ulama ait bir birim seçmesi zorunludur. Diğer bir deyişle, *yaz-* eylemi nesne konumu olan e-önü konumunda üretilmek üzere A-özelligine sahip bir birim seçmek zorundadır. Dolayısıyla, A-özelligi, seçildiği konum olan e-önündeki kopyada korunmak zorundadır.

Taşıma sözdiziminde genel bir işlem olduğuna göre, Durum-yüklü AÖ'lerin taşınmasına ilişkin bu süreç, takısız AÖ'lerin e-ardına taşınması açısından da benzer olmalıdır. Aşağıdaki örnekleri inceleyelim:

- (14)a. Ali (kitap_i) OKUDU kitap_i.
 {S, K, A} {S, K, A}
- b. Ohoo, ben bugüne kadar ÇOK (mektup_i) yazdım mektup_i.
 {S, K, A} {S, K, A}
- c. Bugün (ders_i) ÇALIŞMAYACAĞIM ders_i.

- d. (yemek_i) YEMEYECEĞİM yemek_i.
{S, K, A} {S, K, A}
- e. Ali t_j (mektup_i) YAZDI MI Ayşe'ye_j mektup_i?⁹
{S, K, A} {S, K, A}
- f. (halı_i) ALACAK MISIN sen de halı_i?
{S, K, A} {S, K, A}

(14)a-f örneklerinde yer alan takısız AÖ'leri sözlüksel özellikleri açısından (13)'teki Durum-yüklü *mektubu* AÖ'sü ile karşılaştırdığımızda, bunlar arasında gözlemlenen tek fark, (13)'teki AÖ'nün tersine bu AÖ'lerin B-özellğine sahip olmamasıdır. Daha önce de belirtildiği gibi, B-özellği bir birimin gönderimsel nitelikli olmasını sağlayan özelliktir. Dolayısıyla, (14)a-f örneklerinde yer alan takısız AÖ'ler gönderim-dışı niteliklidir. Yukarıda, (13) bağlamında yürüttüğümüz tartışmada, bu AÖ'nün taşınmasının konusal yorum alması dolayısıyla, yani K-özellği nedeniyle gerçekleştiğini belirtmiştik. (14)a-f örneklerinde de takısız AÖ'lerin aynı sözlüksel özelliğe (K-özellği) sahip olduğu gözlenmektedir. Dolayısıyla, bu AÖ'lerin taşınması da konusal yorum almaları ile ilgilidir. Sözlüksel özellikleri temel alan bu bakış açısı, aynı zamanda, taşınmasına karşın takısız AÖ'lerin nasıl olup da anlamsal olarak eylemle birlikte yorumlanabildiğini de açıklamaktadır. Bölüm 3.1.'de e-ardına taşınan birimlerin zorunlu olarak geri-kurulduklarını, yani anlamsal yorumlarını sanki hiç taşınmamışçasına taban konumları olan e-önü konumunda aldıklarını belirtmiştik. (14)a-f örnekleri incelendiğinde, taşınma sonrasında e-önündeki kopyanın bütünüyle silinmediği, çünkü hâlâ bir özelliğin, A-özellğinin bu kopyada korunduğu görülmektedir. Dolayısıyla, e-ardına taşınan takısız birimler, e-önündeki kopyalarında korunan A-özellikleri nedeniyle anlamsal yorumlarını bu konumda almakta ve bu nedenle eylemle birlikte kurmuş oldukları anlamsal bütünlük bozulmamaktadır.

Bu inceleme sonunda, Türkçede AÖ'lerin taşınmasıyla ilgili olarak çıkarabileceğimiz genel sonuç, söylemsel nitelikli K-özellğinin taşınmanın güdüleyicisi olabileceğidir. Dolayısıyla, alanyazında AÖ'lerin taşınmasıyla ilgili olarak daha önce belirlenmiş olan Durum-yüklü olma ve özgüllüğe dayalı ölçütler fazlasıyla katıdır. (14)a-f örneklerinin de gösterdiği gibi, K-özellğine sahip olan bir birime taşıma işlemi uygulanabilmektedir. Taşıma yalnızca sözdizimsel olarak görünür birimlere uygulanabildiğine göre, bu birimlerin sözdiziminde bir nedenle görünür oldukları da çıkarılması gereken sonuçlardan biri olmalıdır. Bununla

⁹ Bu örnekte, doğal olarak, *Ayşe* AÖ'sünün e-ardına taşınması da *mektup* AÖ'sü gibi kopyalama yoluyla yapılmaktadır. Ancak, burada yalnızca takısız AÖ'lerle ilgilendiğimizden bu AÖ'nün kopyalanma süreci örnekte gösterilmemiştir. Aynı durum, (f) örneğindeki *sen* adılı için de geçerlidir.

birlikte, takısız nesne AÖ'lerinin yalnızca e-ardına taşınabildiği, (5)a örneğinde de görüldüğü gibi, taşıma işleminin bu birimlere e-öncesi alanda uygulanamadığı da bir gerçektir. Öyleyse, Türkçede AÖ'lerin e-öncesi alanda taşınabilmeleri için Durum-yüklü olmaları gerektiği, e-ardına taşınmaları içinse konusal yorum almalarının, yani K-özelliğine sahip olmalarının yeterli olduğu sonucunu çıkarmamız gerekmektedir. Ancak, AÖ'lerin taşınmasına ilişkin bu konumsal farklılığın kuramsal nedenleri çalışmanın bu aşamasında açık değildir. Bu konunun diller-arası karşılaştırmaları da içerecek biçimde ilerideki çalışmalarda daha ayrıntılı olarak araştırılması, Türkçede takısız AÖ'lerin çalkalama ve Durum gibi sözdizimsel süreçlerle ilişkisini çok daha kapsamlı bir biçimde ortaya koyabilmek açısından gereklidir.

4. Sonuç

Bu çalışmada, Türkçenin alanyazınında genel olarak kabul edilen yalnızca Durum-yüklü AÖ'lerin çalkalanabileceği görüşü sorgulanmış ve bu sava karşıt olarak, Türkçede Durum ile çalkalama arasındaki ilişkinin daha önceki belirlemelerden çok daha gevşek olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Araştırmada, Durum-yüklü olmamaları nedeniyle önceki çalışmalarda çalkalanamayacağı iddia edilen takısız nesne AÖ'lerinin gerçekte e-ardı konuma taşınabileceği gösterilmiş ve kopyalama kuramı çerçevesinde böylesi bir taşımayı güdüleyen sözdizimsel süreçler üzerinde durulmuştur. Çalışmanın temel önerisi, takısız AÖ'lerin konu-özellikleri (K-özellikleri) nedeniyle e-ardına taşınmakta özgür olduğu, eylemle kurdukları zorunlu anlamsal ilişkilerin ise taşıma sonucu oluşan taban konumlarındaki kopyada korunan ulamsal özellikleri aracılığıyla korunduğu savıdır. Bu öneri doğrultusunda, Türkçede çalkalamanın Durum ölçütü ile yalnızca e-öncesinde sınırlandırıldığı, AÖ'lerin e-ardına çalkalanmasının Durum ile ilişkili olmadığı genellemesine ulaşılmıştır.

Kaynaklar

- Aksan, Y. 1995. Functional Universals and Some Aspects of Sentence Topic in Turkish. Yayınlanmamış Doktora Tezi. Hacettepe Üniversitesi.
- Chomsky, N. 1993. A Minimalist Program for Linguistic Theory. The View from Building 20, (Yay.) Hale, K. & Keyser, S. J. 41-58. Cambridge, MA: MIT Press.
- _____. 1995. The Minimalist Program. Cambridge: MIT Press.
- Dede, M. 1986. Definiteness and Referentiality in Turkish Verbal Sentences. Studies in Turkish linguistics, (Yay.) D. Slobin ve K. Zimmer. 147-165. Amsterdam: John Benjamins.
- Diesing, M. 1992. Indefinites. Cambridge, MA: MIT Press.
- Emeksiz, Z. 2003. Özgüllük ve Belirlilik. Yayınlanmamış Doktora Tezi. Ankara Üniversitesi.
- Enç, M. 1991. The Semantics of Specificity. Linguistic Inquiry 2:1. 1-26.

- Erguvanlı, E. 1984. *The Function of Word Order in Turkish Grammar*. Berkeley: California Üniversitesi Yayınları.
- Erkü, F. 1983. *Discourse Pragmatics and Word Order in Turkish*. Doktora Tezi. Minnesota Üniversitesi.
- Göksel, A. 1998. *Linearity, Focus and the Postverbal Position in Turkish*. The Mainz Meeting: Proceedings of the Seventh International Conference on Turkish Linguistics, (Yay.) Lars Johanson. 85-106. Wiesbaden: Harrassowitz Verlag.
- Hoffman, B. 1995. *The Computational Analysis of the Syntax and Interpretation of "Free" Word Order in Turkish*. Yayınlanmamış Doktora Tezi. Pennsylvania Üniversitesi.
- İşsever, S. 2000. *Türkçede Bilgi Yapısı*. Yayınlanmamış Doktora Tezi. Ankara Üniversitesi.
- _____. 2003. *Information Structure in Turkish: the word order-prosody interface*. *Lingua* 113:11. 1025-1053.
- Karimi, S. 2005. *A Minimalist Approach to Scrambling*. Berlin/New York: Mouton de Gruyter.
- Kennelly, S.D. 1997a. *The Presentational Focus Position of Nonspecific Objects in Turkish*. VIII. Uluslararası Türk Dilbilimi Konferansı Bildirileri, 7-9 Ağustos 1996, (Yay.) K.İmer ve N.E.Uzun. 25-36. Ankara: Ankara Üniversitesi Basımevi.
- _____. 1997b. **Nonspecific External Arguments in Turkish*. *Dilbilim Araştırmaları* 7. 58-75. Ankara: Kebikeç Yayınları.
- _____. 2003. *The Implications of Quantification for the Role of Focus in Discourse Structure*. *Lingua* 113:11. 1055-1088.
- Kornfilt, Jaklin. 2003. *Scrambling, Subscrambling, and Case in Turkish*. *Word Order and Scrambling*, (Yay.) Simin Karimi. 125-155. Oxford/Berlin: Blackwell Publishers.
- Kural, M., 1992. *Properties of Scrambling in Turkish*. Taslak metin. UCLA.
- Kuribayashi, Y. 1990a. *Sözdizimsel Sözcük Birleşmesi*. IV. Dilbilim Sempozyumu Bildirileri, 17-18 Mayıs 1990, (Yay.) S. Özsoy and H. Sebüktekin. 41-46. İstanbul: Boğaziçi Üniversitesi Yayınları.
- _____. 1990b. *Syntactic Compoundings in Turkish*. *Dilbilim Araştırmaları*. 41-49. Ankara: Hitit Yayıncılık.
- Nilsson, B. 1986. *Object Incorporation in Turkish*. Türk Dilbilimi Konferansı Bildirileri, 9-10 Ağustos 1984, (Yay.) A.Aksu Koç ve E.Erguvanlı Taylan. 113-127. İstanbul: Boğaziçi Üniversitesi Yayınları.
- Öztürk, Balkız. 2004. *Case, Referentiality, and Phrase Structure*. Doktora Tezi. Harvard Üniversitesi.
- Saito, M. 2003. *A Derivational Approach to the Interpretation of Scrambling Chains*. *Lingua* 113:4-6. 481-518.
- Sezer, A. 1996. *Türkçede Sözdizimsel Kısıtlamalar*. IX. Dilbilim Kurultayı Bildirileri, 236-263. Bolu: Abant İzzet Baysal Üniversitesi Yayınları.